

KAI KURIOS TEORINĖS METODOLOGINĖS ŪKIO MECHANIZMO PROBLEMAS

V. KINDURYS

Ūkio mechanizmo tyrimai vis glaudžiau siejami su liaudies ūkio raidos praktika. Tinkamas teorinių problemų sprendimas padeda pagrįsti ūkio mechanizmo tobulinimo kryptis, sėkmingai vykdyti TSKP CK ir TSRS Ministrų Tarybos 1979 m. liepos 12 d. nutarimą „Dėl planavimo gerinimo ir ūkio mechanizmo poveikio stiprinimo gamybos efektyvumo didinimui ir darbo kokybės gerinimui“. Kita vertus, praktinių šio mechanizmo tobulinimo problemų tyrimas toliau turtina ekonomikos mokslą. Ūkininkavimo praktika per šį mechanizmą, jo struktūrinius elementus bei jų funkcionavimą kelia naujus reikalavimus ekonominei teorijai, lemia atitinkamų tyrimų aktualumą bei efektyvumą.

Ūkininkavimo praktikoje ir ekonominėje teorijoje ūkio mechanizmo sąvoka pradėta plačiai vartoti palyginti neseniai. Bene todėl ir jos esmės bei kitos teorinės metodologinės problemos tebėra nepakankamai ištytos¹, dažnai traktuojamos labai skirtingai.

Teorijai ir ūkininkavimo praktikai aktualias problemas galima suskirstyti į dvi dideles grupes: 1) bendrąsias teorines, metodologines ūkio mechanizmo problemas ir 2) šio mechanizmo tobulinimo problemas. Aktualios yra abiejų grupių problemos. Mat, norint pateikti konkrečių rekomendacijų, kaip plėtoti ir tobulinti ūkio mechanizmą, reikia gerai išsiaiškinti, ištyti jo esmę, funkcionavimo dėsningumus, struktūrą ir pan. Tai padarius ir suformavus vientisą teorinę metodologinę ūkio mechanizmo koncepciją, galima pateikti efektyvesnius siūlymus, kokiomis kryptimis jį tobulinti.

Sprendžiant pirmosios grupės problemas, būtina ištyti ūkio mechanizmo esmę, jo prigimtį, objektyvų funkcionavimo pagrindą, išsiaiškinti šio mechanizmo vietą socialistinių gamybinių santykių sistemoje, jo ryšį su ekonominiais socializmo dėsniais, baze, antstatu ir kt. Tačiau, tiriant ūkio mechanizmą politinės ekonomijos aspektu, susiduriama su tam tikrais sunkumais. Pirma, ūkio mechanizmo kategorija ilgai iš viso nebuvo vartojama, analizuojant ekonominius reiškinius bei procesus ir socialistinio ūkininkavimo praktiką. Antra, ši kategorija pradėta tirti, jau susiklosčius bendrajai socializmo politinės ekonomijos kategorijų koncepcijai. Tad dabar ir nelengva į tų kategorijų sistemą įterpti ūkio mechanizmo sąvoką, neištyrus jos reiškiamų socialistinių gamybinių santykių sluoksnių.

Siame straipsnyje, remiantis marksizmo-leninizmo klasikų pateikta metodologija ir žymių tarybinių ekonomistų tyrimų rezultatais, bandoma paaiškinti ūkio mechanizmo esmę, nusakyti šios kategorijos turinį ir struktūrą.

¹ Tik po TSKP XXIV suvažiavimo intensyviau keliamos įvairios teorinės ir praktinės ūkio mechanizmo problemos. Tarybinėje ekonominėje literatūroje šio mechanizmo klausimais paskelbta nemaža darbų. Tačiau tik keliuose iš jų ši problema tiriama politinės ekonomijos aspektu, sistemiškai ir kompleksiskai. Zr.: *Абалкин Л. И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества.*— М., 1973; *Хозяйственный механизм и его совершенствование на современном этапе/Под общей ред. чл.-корр. АН УССР А. А. Чухно.*— Киев, 1979.

1. Ūkio mechanizmo esmės klausimu

Marksizmo-leninizmo klasikai ūkio mechanizmo problemų netyrė. Tačiau K. Marksas, analizuodamas kapitalistinio gamybos būdo visuomeninius, ekonominius reiškinius, dažnai vartojo sąvoką „mechanizmas“². Terminus „ūkio mechanizmas“, „ekonominis mechanizmas“ vartojo jau V. Leninas. Straipsnio „Eiliniai Tarybų valdžios uždaviniai“ pradinuose metmenyse³ jis rašė, kad „ūkinis mechanizmas“ turėtų veikti „taip, kaip veikia laikrodis“³. RKP (b) VII suvažiavime (1918 m.) jis kalbėjo apie būtinumą „visą valstybės ekonominį mechanizmą paversti viena stambia mašina, ūkiniu organizmu, dirbančiu taip, kad šimtai milijonų žmonių vadovautųsi vienu planu...“⁴ Tarybinėje ekonominėje literatūroje ūkio mechanizmo problemos (esmė, struktūra, vaidmenį, tobulinimo kryptis ir pan.) kompleksiskai tirti pradėta tik 7 dešimtmečio pradžioje. To pareikalavo sparti ekonomikos raida, ūkinių ryšių plėtimasis, socialistinės ekonomikos valdymo organizacinės struktūros bei metodų tobulinimas. Sėkmingai spręsti gamybos efektyvumo didinimo uždavinius galima tik kompleksinėmis planavimo, ūkiskaitos, ekonominio skatinimo, finansavimo ir kainodaros priemonėmis. Todėl reikia sistemiskai ir kompleksiskai kurti bei tobulinti socialistinio ūkininkavimo metodus. Tokios koncepcijos pagrindas ir yra ūkio mechanizmo kategorija.

Teoriniai šio mechanizmo⁵ tyrimai rodo, kad tokios kategorijos kilmė ir turinys yra labai sudėtingi. Tirdami ūkio mechanizmo esmę, turime nagrinėti gamybinių santykių sistemos funkcionavimą, jų struktūrą bei sąveiką su gamybinėmis jėgomis, su antstato elementais.

Tarybiniai ekonomistai ūkio mechanizmo sąveiką su gamybiniais santykiais traktuoją nevienodai. Kai kurie ekonomistai yra linkę tapatinti gamybinius santykius ir ūkio mechanizmo turinį. Tai neteisinga tendencija. Dėl tokio traktavimo išslysta iš akių ūkio mechanizmo specifiškumas, jo būdingieji bruožai. Taigi šio mechanizmo, kaip ir kitų ekonominių kategorijų, negalima tapatinti su objektyviu jų funkcionavimo pagrindu — gamybiniais santykiais (jų sistema). Ūkio mechanizmo kategorija atlieka konkrečias specifines funkcijas. Jos turinys nesutampa nė su viena kita ekonomine kategorija. Ūkio mechanizmas nors ir yra tiesiogiai susijęs su gamybiniais santykiais, bet neišreiškia viso jų turinio. Ši kategorija išreiškia tik tam tikrą šių santykių sluoksnį. Išaiškinti šio mechanizmo ir gamybinių santykių sąveikos „taškus“ (horizontą) — aktualus ir labai sudėtingas teorinis uždavinys. Tirti problemą šiuo aspektu ryžtasi nedaugelis mokslininkų. Čia bene daugiausiai yra pasidarbavęs L. Abalkinas. Jis vienas iš pirmųjų stengėsi nusakyti ūkio mechanizmo esmę ir turinį, parodyti šio mechanizmo sąveiką su socialistiniais gamybiniais santykiais. Tai politinės ekonomijos požiūriu itin svarbu.

Suprasti socialistinės visuomenės ūkio mechanizmo esmę galima tik vadovaujantis marksizmo-leninizmo klasikų metodologija. Iš K. Markso ir F. Engelso veikalų matome, kad jie sukūrė metodologinius ūkio mechanizmo tyrimo pagrindus. K. Marksas ir F. Engelsas apibūdino šio mechanizmo funkcionavimo prielaidas laisvosios kapitalistinės konkurencijos są-

² Zr. *Marksas K. Kapitalas*.— V., 1957, t. I, p. 304, 313, 321, 323.

³ *Leninas V. I. Raštai*.— V., 1954, t. 27, p. 188.

⁴ Ten pat, p. 72.

⁵ Mechanikoje sąvoka „mechanizmas“ suprantama kaip žmogaus sujungtų judamų elementų (grandžių) visuma, atliekanti numatytus judesius. Kitaip tariant, mechanizmas yra žmogaus sukurta kinetinė grandinė, atliekanti numatytus judesius. Panašus terminas „mechanizmas“ supratimas gali būti pradinis momentas, nusakant turinį mechanizmo, kuris naudojamas ekonominiuose santykiuose bei ūkiniuose ryšiuose. Tačiau, nusakant ūkio mechanizmo esmę, svarbiausia atsižvelgti į tai, kad jo turinį atspindi žmonių veikloje susiklostantys gamybiniai santykiai. Jų pobūdis ir lemia socialinę ekonominę šio mechanizmo prigimtį.

lygomis, t. y. išaiškino kapitalistinei santvarkai būdingus ūkininkavimo metodus bei formas.

Norint išsiaiškinti socialistinės visuomenės ūkio mechanizmo turinį ir pobūdį, reikia analizuoti socialistinio gamybos būdo ir to mechanizmo sąveiką.

Marksizmo-leninizmo klasikai įrodė, kad visuomeninį gamybos būdą sudaro dialektinė gamybinių jėgų ir gamybinių santykių vienybė. Gamybos būdo turinį sudaro gamybinės jėgos, o visuomeninę ekonominę jo formą — gamybiniai santykiai. Gamybinių jėgų ir gamybinių santykių sąveika yra itin sudėtinga ir daugiaaspektė. Tai lemia įvairiapusę ir sudėtinga gamybinių santykių sistemos struktūrą.

K. Marksas parodė, kad vieną gamybinių santykių struktūros dalį (posistemį) sudaro pasisavinimo (nuosavybės) santykiai, o kitą — santykiai, tiesiogiai apibūdinantys gamybinių jėgų būklę. Marksizmo-leninizmo klasikų teiginiai šiuo klausimu plačiai nušviesti tarybinių ekonomistų darbuose⁶.

Nuosavybės santykiai lemia socialinę ekonominę gamybinių jėgų formą, jų raidos pobūdį. Nuosavybės santykiai yra gamybinių santykių sistemos pagrindas, lemia visuomeninio gamybos būdo tipą.

Kitas gamybinių santykių posistemis tam tikru mastu yra visuomeninė gamybinių jėgų vystymosi forma. Tačiau, skirtingai nuo nuosavybės santykių, šie santykiai tiesiogiai atspindi tik gamybinių jėgų būklę, jų išsivystymo lygį. Akcentuodamas šią mintį, K. Marksas rašė, kad aukštesnis darbo kooperacijos lygis kartu yra ir naujas gamybinis pajėgumas⁷.

Kadangi šis gamybinių santykių posistemis (kaip visuomeninė gamybinių jėgų vystymosi forma) yra tiesiogiai susijęs su gamybinėmis jėgomis, tai jis yra grandis, jungianti šiuos santykius ir socialinius ekonominius santykius, arba nuosavybės santykius. Šis posistemis tarpininkauja gamybinių jėgų ir jų judėjimo socialinės ekonominės formos sąveikai. Kitaip tariant, gamybinių jėgų (gamybos būdo turinio) raida daro įtaką pirmiausia tai gamybinių santykių sistemos daliai, kuri yra tiesiogiai susijusi su jomis, ir tik po to, per juos — nuosavybės santykiams. Todėl santykiai, tiesiogiai susiję su gamybinių jėgų raida, jų lygiu, yra paslankesni, greičiau kintantys negu nuosavybės santykiai.

Marksizmo-leninizmo klasikai gamybos būdą traktavo dvejopai: gamybinių jėgų ir visos gamybinių santykių sistemos vienybę jie laikė gamybos būdu plačiąja prasme, o gamybinių jėgų ir su jų išsivystymu tiesiogiai susijusių gamybinių santykių vienybę — gamybos būdu siaurąja prasme.

Gamybos būdas plačiąja prasme, kaip realus gamybos būdas, yra socialiai sąlygotas, tiesiogiai susijęs su nuosavybės santykiais, su specifine jų forma. Abstrahuojantis nuo šių specifinių santykių, kurie iš esmės yra gamybos būdo funkcionavimo forma, šis gamybos būdas pasireiškia siaurąja prasme.

Marksizmo klasikai, analizuodami gamybos būdą siaurąja prasme, kalbėjo apie „verslovinį“, „manufaktūrinį“, „mašininį“, „pramoninį“ gamybos būdus⁸. Tie gamybiniai santykiai, kurių vienybė su gamybinėmis jėgomis sudaro gamybos būdą siaurąja prasme, t. y. santykiai, tiesiogiai apibūdinantys gamybinės jėgos, lemia ekonominę gamybos organizaciją (ūkininkavimo pobūdį).

⁶ Зг. Черковец В. Н. Вопросы анализа социалистических производственных отношений как системы.— Вопросы экономики, 1969, № 3, с. 72; Гатовский Л. М. Экономические законы строительства коммунизма.— М., 1970, с. 46; Абалкин Л. И. Политическая экономия и экономическая политика.— М., 1970, с. 128—129; Покрыган А. К. Производственные отношения и экономические законы социализма.— М., 1971, с. 26.

⁷ Зг. Марксас К. Капиталас, т. I, p. 292.

⁸ Ten pat, p. 306—307, 344—345, 401—402.

Tarybiniai ekonomistai šiuos gamybinius santykius vadina nevienodai. Pavyzdžiui, L. Abalkinas juos vadina organizaciniais ekonominiais⁹. Jo nuomonei pritaria kai kurie kiti autoriai¹⁰.

Organizaciniai ekonominiai santykiai išreiškia visuomeninę gamybos būdo organizaciją. Iš jų galima spręsti, kaip, kokiais principais, metodais, kokiomis formomis ir priemonėmis organizuojama visuomeninė gamyba. Organizaciniai ekonominiai santykiai kaip gamybos būdo siaurąja prasme visuomeninė forma yra bendras ūkio mechanizmo, ūkininkavimo organizacijų formų ekonominis pagrindas.

Jungiamoji grandis tarp gamybinių jėgų ir gamybinių santykių (kaip socialinė gamybinių jėgų vystymosi forma) yra visuomeninis darbo pasidalijimas. Savo socialine ekonomine kilme jis yra materialinis visuomeninių gamybinių santykių egzistavimo pagrindas. Tik darbo pasidalijimo sistema žmones susaisto tam tikrais gamybiniais santykiais, kuriuos sąlygoja objektyvus būtinumas keistis savo darbo rezultatais. Dėl to įvairios visuomeninio darbo rūšys sudaro tam tikrą visumą ir vienybę. Socializmo sąlygomis liaudies ūkis funkcionuoja kaip vieningas kompleksas, jungiantis visas šakas. Taip suprantant visuomeninio darbo pasidalijimo vaidmenį ir vietą, galima metodologiškai analizuoti du poveikio gamybai būdus: gamybinių jėgų poveikį ir gamybinių santykių poveikį. Gamybinius santykius ir gamybines jėgas betarpiškai sieja visuomeninis darbo pasidalijimas, keitimasis veiklos rezultatais, darbo kooperavimas, gamybos valdymas¹¹. Šiuose su gamyba tiesiogiai susijusiuose procesuose susiklostantys žmonių santykiai ir vadinami organizaciniais ekonominiais santykiais (ūkininkavimo santykiais)¹². Kadangi jie susidaro gamyboje, tai jie yra gamybinių santykių elementas, t. y. viena iš gamybos visuomeninės formos apraiškų. Taigi gamybinių santykių struktūroje, be nuosavybės santykių, funkcionuoja ir specifiniai santykiai, susiję su visuomeniniu darbo pasidalijimu.

Svarbu išsiaiškinti organizacinių ekonominių santykių specifinę vietą visuomenės gamybinių santykių sistemoje. Organizaciniai ekonominiai santykiai, tiesiogiai susiję su visuomeninio darbo pasidalijimu, padeda užtikrinti gamybinių santykių struktūrinių elementų sąveiką ir suderinti tuos santykius su gamybinių jėgų raida. Kaip jau sakėme, visuomeninio darbo pasidalijimas yra materialinis gamybinių santykių pagrindas. Organizaciniai ekonominiai santykiai išreiškia funkcinę įvairių visuomeninio darbo sferų savitarpo priklausomybę ir šių sferų sąveikos būdus bei metodus, o nuosavybės santykiai lemia gamybinių santykių esmę, turinį, pobūdį, t. y. nuosavybės santykiai atlieka gamybinių santykių sistemoje svarbiausią, lemiamą vaidmenį. Jie daro tiesioginę įtaką antstato pobūdžiui, funkcijoms ir uždaviniams.

⁹ *Абалкин Л. И. Политическая экономия и экономическая политика*, с. 128—129; *Абалкин Л. И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества*, с. 17.

¹⁰ *Зг. Хозяйственный механизм и его совершенствование на современном этапе/Под общей ред. чл.-корр. АН УССР А. А. Чухно.— Киев, 1979.*

¹¹ Tokią nuomonę reiškia L. Abalkinas ir P. Litviakovas. *Зг.: Абалкин Л. И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества*, с. 15—25; *Литваков П. П. Экономическая система социализма и планирование.— М., 1975*, с. 12.

Tarybinėje ekonominėje literatūroje galima susidurti ir su priešinga nuomone. Anot V. Cerkoveco, į sferą tarp gamybinių santykių ir gamybinių jėgų negalima kaip tarpinio elemento traukti valdymo formų ir metodų. Jo nuomone, valdymo santykiai egzistuoja kitoje loginėje plokštumoje, sudarydami gamybinių santykių sistemos „viršutinius sluoksnius“. *Зг. Социалистическая собственность и совершенствование форм общественной организации производства.— Из-во Казанского ун-та, 1974*, с. 28.

¹² Marksistinės-lenininės politinės ekonomijos objektas yra gamybiniai santykiai kaip visuma, t. y. tiek socialiniai ekonominiai (nuosavybės santykiai), tiek organizaciniai ekonominiai. Pastaruosius analizavo K. Marksas, tirdamas tris kapitalizmo stadijas (prastąją kooperaciją, manufaktūrą, fabriką). Tuo ir buvo padėti metodologiniai organizacinių ekonominių santykių vietos ir vaidmens atskleidimo visuomeninės gamybos sistemoje pagrindai. Socializmo politinė ekonomija turi visapusiškai tirti ir organizacinius ekonominius santykius. Deja, šių santykių ir juos reiškiančių ekonominių kategorijų analizė socializmo politinės ekonomijos vadovėliuose neįgavo plataus masto.

Organizaciniai ekonominiai santykiai kinta, veikiami gamybinių jėgų raidos. Tačiau vien iš tų santykių sunku spresti apie atitinkamo gamybos būdo ypatumus. Kita vertus, organizaciniai ekonominiai santykiai, būdami neatskiriama atitinkamos visuomenės gamybinių santykių grandis, įgauna socialinį turinį, kurį lemia vyraujantys gamybos priemonių nuosavybės santykiai. Šie nuosavybės santykiai lemia visuomeninės gamybos būdą, praskiskverbdami į visus gamybinių santykių struktūros elementus, duodami jiems socialinę kryptį. Organizaciniai ekonominiai santykiai gamybinių jėgų ir gamybos priemonių nuosavybės sąveikoje atlieka tarpininko vaidmenį. Gamybinių jėgų kitimas nuosavybės santykius veikia per organizacinius ekonominius santykius. Savo ruožtu gamybos priemonių nuosavybė gamybinių jėgų raidą veikia ir ne tiesiogiai, per organizacinius ekonominius santykius.

Taigi reikia skirti organizacinių ekonominių santykių turinį, kurį beartipiškai sąlygoja visuomeninio darbo procesas, ir jų socialinę ekonominę kilmę, kurią lemia viešpataujantys gamybos priemonių nuosavybės santykiai. Metodologinė prasme čia svarbu atkreipti dėmesį į K. Markso atliktą kapitalistinės gamybos analizę. „Kapitalisto vykdomas valdymas,— rašė K. Marksas,— yra ne tiktai ypatinga funkcija, kylanti iš pačios darbo visuomeninio proceso prigimties ir įeinanti į šio darbo proceso sudėtį, jis kartu yra šio darbo visuomeninio proceso išnaudojimo funkcija...“¹³ Dvejopas kapitalistinio valdymo pobūdis yra susijęs ne tik su tuo, kad valdymas, kaip organizacinių ekonominių santykių momentas, tiesiogiai priklauso nuo pačios gamybos, bet ir su tuo, kad jis įgauna savo socialinę ekonominę prigimtį priklausomai nuo viešpataujančių privatinės nuosavybės santykių. Todėl gamybos valdymas, būdamas visuomeninio darbo pasidalijimo momentas, tampa kapitalo funkcija. Taigi organizaciniai ekonominiai santykiai gali būti laikomi antriniais, nes socialinę ekonominę prigimtį jie įgauna priklausomai nuo visuomenėje funkcionuojančių pirminių, pagrindinių gamybinių santykių — nuosavybės santykių.

Kintant gamybiniais santykiams, keičiasi ne tik visuomenės raidos dėsningumai, bet ir gamybos valdymo sistema. Privatinę gamybos priemonių nuosavybę pakeitus visuomenine, iš esmės kinta ir gamybos valdymas. Pirmiausia keičiasi valdymo pobūdis: stichiškumas užleidžia vietą planingumui. Ekonominis valdymo ribos išsiplėčia iki liaudies ūkio kaip visumos masto. Socializmo sąlygomis įvairių ekonomikos grandžių raida pajungtama liaudies ūkio kaip vieningos visumos vystymuisi. Esant visuomenei gamybos priemonių nuosavybei, asocijuotieji gamintojai aktyviai ir kūrybiškai dalyvauja ekonomikos valdyme.

Socializmo sąlygomis organizaciniai ekonominiai santykiai yra tarpinė grandis ne tik tarp gamybinių jėgų ir visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės santykių, bet ir tarp gamybinių jėgų ir socialistinės valstybės ekonominės veiklos. Organizacinių ekonominių santykių formavimuisi ir raidai turi įtakos gamybos ekonominės bazės kitimas. Kita vertus, juos organizuoja visuomenė (valstybė). Todėl socialistinio ūkininkavimo priemonės, metodai ir formos yra visuomeninio (valstybinio) poveikio ekonomikos ugdymui svertai, ekonominės politikos priemonės.

Kadangi gamybos priemonių nuosavybės santykiai lemia organizacinius ekonominius santykius, tai bendras ūkio mechanizmo pagrindas yra specifiškas (ypatingas), socialine ekonomine prasme konkretus. Tad visuomeninės gamybos organizavimas ir jam būdingi metodai bei formos taip pat yra specifiškai sąlygoti, socialiai konkretūs. Kiekvieną nuosavybės tipą atitinka jam adekvatus tam tikras ūkio mechanizmas. Kiekvienam socialiniam ekonominiam ūkio mechanizmo tipui atstovauja tam tikri specifiniai visuomeninės gamybos organizavimo metodai, principai, formos

¹³ Marksas K. Kapitalas, t. I, p. 297.

ir priemonės. Tad šis mechanizmas yra visuomeninės gamybos organizavimo būdo bendrųjų ir specifinių bruožų vienvė.

Tokių aspektu ūkio mechanizmą analizavo ir V. Leninas. Veikale „Valsybė ir revoliucija“, komentuodamas vieno Vokietijos socialdemokrato pasisakymą apie paštą kaip socialistinio ūkio pavyzdį, jis rašė: „Tai labai teisinga. Dabar paštas yra ūkis, suorganizuotas pagal valstybinės-kapitalistinės monopolijos tipą. Imperializmas palaipsniui visus trečius paverčia panašaus tipo organizacijomis. <...> Bet visuomeninio šeimininkavimo mechanizmas čia jau paruoštas. Nuversti kapitalistus, sudaužyti geležinę ginkluotą darbininkų ranka tų išnaudotojų pasipriešinimą, sulaužyti biurokratinę šiuolaikinės valstybės mašiną — ir turėsime išvaduotą nuo „parazito“ techniškai puikiai įrengtą mechanizmą, kurį visiškai gali paleisti į darbą patys susivieniję darbininkai...“¹⁴ Remiantis šiomis V. Lenino mintimis, galima padaryti išvadą, kad materialines socialistinės visuomenės ūkio mechanizmo prielaidas kuria pats kapitalistinis gamybos būdas, gamybos suvisuomeninimas. Imperializmas jas suformavo. Reikia pakeisti jų socialinį kryptingumą, socialinę ekonominę kilmę, sukurti socialistinės visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės santykius. Taigi čia pateiktos V. Lenino mintys yra socialistinės visuomenės ūkio mechanizmo turinio analizės metodologinis pagrindas. Šios analizės tikslas — atskleisti ūkio mechanizmo „vidinį sąryšį“, „paslėptą struktūrą“, visuomenės „vidinę fiziologiją“¹⁵.

Iš marksizmo-leninizmo klasikų ir tarybinių ekonomistų teiginių kyla išvada, kad ūkio mechanizmo turinį sudaro organizaciniai ekonominiai santykiai. Tų santykių prigimtį lemia su jais tiesiogiai susiję gamybos priemonių nuosavybės santykiai. Taigi ūkio mechanizmas atspindi sudėtingą gamybinių santykių tapimo konkrečiomis ekonomikos organizavimo formomis procesą. Tokia koncepcija orientuoja praktinius darbuotojus tobulinti visą ūkio mechanizmą bei įvairius jo struktūrinius elementus.

Analizuojant ūkio mechanizmo esmę, pirmiausia atsižvelgtina į tai, kad ši kategorija užima tam tikrą vietą gamybinių santykių sistemoje, yra susijusi su ekonominių dėsnių sistema. Todėl svarbu išsiaiškinti šios kategorijos sąveiką su ekonominių dėsnių veikimo ir naudojimo mechanizmais. Vargu ar galima sutikti su tais ekonomistais, kurie ūkio mechanizmą tapatina su ekonominių dėsnių naudojimo mechanizmu¹⁶. Mums atrodo, kad ūkio mechanizmas yra platesnė sąvoka už terminą „ekonominių dėsnių naudojimo mechanizmas“. Jeigu ūkio mechanizmas išreikštų tik ekonominių dėsnių naudojimo mechanizmo turinį, tai būtų neaišku, koks yra specifinis ūkio mechanizmo turinys. Pagaliau, ar reikalinga kategorija, dubliuojanti sąvoką „ekonominių dėsnių naudojimo mechanizmas“. Be to, nereikia pamiršti, kad, ūkio mechanizmą laikant tik ekonominių dėsnių naudojimui, šio mechanizmo esmė šiaip ar taip būtų susubjektyvinama, būtų ignoruojamas objektyvus jo turinys. Ekonominė bazė ūkio naudojimams neišreiškia viso šio mechanizmo turinio. Jis reiškia sudėtingesnę gamybinių santykių visumą. Jame atspindi „ekonominės bazės sąveika tiek su politiniu antstatu, valstybe, tiek su esama materialine technine visuomenės baze, pagaliau su gamybinių jėgų lygiu ir pobūdžiu“¹⁷. Žinoma, ūkio mechanizmo branduolį turėtų sudaryti objektyvių ekonominių dėsnių veikimo ir

¹⁴ Leninas V. I. Raštai.— V., 1954, t. 25, p. 400—401.

¹⁵ Zr. Marksas K. Priedamosios vertės teorijos („Kapitalo“ IV tomas).— V., 1975, t. II, p. 149—150.

¹⁶ Zr. Кашиц В. О механизме использования экономических законов.— Экономические науки, 1971, № 7, с. 41; Харахашьян Г., Евдокимов Ю. О социалистическом экономическом механизме.— Экономические науки, 1974, № 8, с. 18; Черняк В. Управление развитием экономических отношений.— Экономические науки, 1978, № 9, с. 43; Вольский Г. Хозрасчетное стимулирование в системе хозяйственного механизма.— Экономические науки, 1979, № 2, с. 36.

¹⁷ Конник Н. И. Социалистическая экономика и механизм ее функционирования.— М., 1974, с. 7.

naudojimo mechanizmai¹⁶. Tai yra objektyvus ūkio mechanizmo funkcionavimo pagrindas ir kartu atspindi jo subjektyviąją pusę (tai, kad ekonominiai dėsniai naudojami sąmoningai, planingai).

Ekonominiai dėsniai veikia per konkrečių liaudies ūkio funkcionavimo formų ir metodų visumą, t. y. per konkrečius ūkio mechanizmo elementus. Kadangi šis mechanizmas apima didelę ekonominių, socialinių ir organizacinių gamybos funkcionavimo formų visumą, tai jomis reiškiasi visų ekonominių dėsnų veikimo sfera.

Ekonominių dėsnų naudojimas reiškia, pirma, jų esmės ir objektyvių reikalavimų pažinimą, antra, sąmoningą gamybos organizavimą, atsižvelgiant į jų veikimą. Socializmo sąlygomis ekonominių dėsnų pažinimas, socialinis gamybos reguliavimas įgavo kokybiškai naujų bruožų — išaugo iki viso liaudies ūkio masto. Tačiau ir socialistinėje visuomenėje ekonominių dėsnų naudojimas aprėpia ne visą jų veikimą, o tik tam tikrą jų veikimo mechanizmo dalį¹⁹. Mat kiekviename visuomenės raidos etape yra dar nepažintų ekonominių dėsnų funkcionavimo aspektų. Be to, neišvengiama ir klaidų, formuojant konkrečias pažintų ekonominių dėsnų naudojimo formas bei metodus, apskritai jų naudojimo mechanizmą. Taigi dėsnų veikimas turi platesnę prasmę negu jų naudojimas.

Kadangi ekonominių dėsnų sistema neatspindi viso ekonominių santykių įvairumo ir sudėtingumo, tai ir ekonominių dėsnų veikimo bei naudojimo mechanizmai²⁰ negali nusakyti viso ūkio mechanizmo turinio. Į šį turinį įeina įvairūs elementai, sąlygojantys ekonomikos valdymo funkcijas ir uždavinius, pagrįstus socialistinių gamybinių santykių elementų sąveika su priemonėmis, kurios priklauso visuomenės antstatui.

Kai kurie tarybiniai ekonomistai įrodinėja, kad funkcionuoja du ūkio mechanizmai: 1) objektyvusis mechanizmas, veikiantis nepriklausomai nuo mūsų valios, ir 2) žmonių sukurtas ekonomikos valdymo mechanizmas²¹. Tačiau galima drąsiai pritarti tiems tarybiniams ekonomistams, kurie teigia, kad egzistuoja vieningas ūkio mechanizmas, turintis objektyviąją ir subjektyviąją puses²². Socialistinės visuomenės ūkio mechanizmas išreiškia organišką objektyvių gamybinių santykių ir subjektyvios sąmoningos, planingos žmonių veiklos vienybę²³. Objektyvus ekonominis būtinumas negali egzistuoti kitaip kaip per materialinės gamybos subjekto veiklą.

Ūkio mechanizmas su sąmoninga, planinga žmonių veikla yra susijęs dvejopai. Pirma, jis, išreikšdamas ekonominius santykius, kartu yra atitinkamos žmonių veiklos rezultatas. Antra, jis negali veikti be visuomenės gamybinės veiklos. Šį mechanizmą visuomenė sąmoningai, planingai naudoja tam tikriems tikslams siekti.

Vadinasi, socialistinės visuomenės ūkio mechanizmas, nors ir griežtai (determinuotai) sąlygotas objektyvaus veiksnio, formuojamas, plėtojamas

¹⁶ Negalima pritarti tiems ekonomistams, kurie pažymi, kad ūkio mechanizmas susijęs tik su ekonominių dėsnų veikimo mechanizmu. Zr., pavyzdžiui: Кошкин В., *Иддар Е.* О структуре хозяйственного механизма.— Экономические науки, 1979, № 7, с. 31.

¹⁹ Черняк В. Управление развитием экономических отношений.— Экономические науки, 1978, № 9, с. 42.

²⁰ Metodologiškai turi būti analizuojami kaip atskiri mechanizmai: ekonominių dėsnų veikimo mechanizmas ir jų naudojimo mechanizmas. Apie tai plačiau rašyta mano knygoje „Ekonominis socialistinės gamybos skatinimas“ (V., 1977, p. 43–45).

²¹ Бунич П. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества.— Экономические науки, 1978, № 4, с. 36.

²² Зг. Улыбин К. Хозяйственный механизм и его совершенствование в свете решений ноябрьского 1978 г. пленума ЦК КПСС.— Экономические науки, 1979, № 2, с. 21; Славицкая Л. О понятии хозяйственного механизма.— Экономические науки, 1979, № 2, с. 27; Структура и пути совершенствования хозяйственного механизма развитого социалистического общества (от редакции).— Экономические науки, 1979, № 10, с. 32; Хозяйственный механизм развитого социализма: структура и пути совершенствования («Круглый стол» журнала).— Экономические науки, 1979, № 8, с. 23, 42.

²³ Svarbus metodologinis ūkio mechanizmo analizės momentas yra objektyvus ir subjektyvaus veiksmų santykių ūkinėje veikloje.

ir tobulinamas sąmoningais, planingais visuomenės veiksmis. Tokia išvada skatina nuolat plėtoti ir tobulinti ūkio mechanizmą. Kita vertus, šie veiksmi turi savo sferą. Jie gali būti efektyvūs ir sėkmingi tik tiek, kiek remiasi objektyvių ekonominių dėsnių reikalavimais. Todėl ūkio mechanizme objektyvaus ir subjektyvaus veiksmių santykio problema yra tiesiogiai susijusi su ekonominių dėsnių veikimo ir naudojimo mechanizmais.

Ekonominiai santykiai, atspindintys socialistinės visuomenės ūkio mechanizmą, yra savotiška tarpinė grandis, jungianti techninę gamybos pusę (materialinius gamybinių jėgų elementus) ir visuomeninę gamybos priemonių nuosavybę (socialistinių gamybinių santykių pagrindą).

Ūkio mechanizmas kaip socializmo politinės ekonomijos kategorija išreiškia tuos socialistinių gamybinių santykių elementus, kurie sudaro palankias sąlygas gamybos efektyvumui didinti. Šis mechanizmas padeda pasiekti, kad socialistiniai gamybiniai santykiai atitiktų gamybinių jėgų išsivystymo lygį.

Ūkio mechanizmo ekonominį pagrindą sudaro konkrečios gamybinių santykių formos, sąmoningai ir tikslingai naudojamos kaip ūkininkavimo formos, metodai ir svertai. Todėl socialistinės visuomenės ūkio mechanizmas bendriausia prasme dažniausiai ir laikomas *planinio poveikio ekonominiams procesams metodų, formų ir priemonių sistema*. Pavyzdžiui, S. Dzarasovo nuomone, ūkio mechanizmas — tai sąmoningai organizuota poveikio ekonomikai sistema²⁴. „Ūkio mechanizmas, — pabrėžia V. Kamajevas, — tai pirmiausia materialinių, finansinių bei darbo išteklių naudojimo priemonė ir kartu socialistinės visuomenės ekonominių, materialinių interesų realizavimo būdų (metodų) visuma“²⁵. D. Alachverdjanas teigia, kad išsivysčiusios socialistinės visuomenės ūkio mechanizmas esąs visuomeninės gamybos valdymo formų ir metodų sistema, pasireiškianti planavimo ir ekonominio skatinimo organizavimu, naudojant prekinis piniginius santykius ir jiems būdingus ekonominius svertus — ūkiskaitą, pinigus, kainas, pelną, kreditą²⁶. „Ūkio mechanizmas, — rašo L. Abalkinas, — yra visuma būdų, metodų, priemonių, kuriais reguliuojami ekonominiai santykiai ir visuomeninės gamybos valdymas“²⁷.

Kaip matome, ūkio mechanizmą dauguma minėtų autorių laiko ūkininkavimo, visuomeninės gamybos organizavimo ir reguliavimo, sąmoningo poveikio gamybai formų, metodų, priemonių visuma. Ūkininkavimo, gamybos organizavimo ir reguliavimo formas, metodus bei priemones sąmoningai, planingai rengia socialistinė visuomenė. Tačiau jie turi ir objektyvų pagrindą, nes jų turinį sudaro tam tikri socialistinių gamybinių santykių momentai. Ūkio mechanizmas, kaip ūkininkavimas, gamybos organizavimo ir reguliavimo formų visuma, išreiškia socialistinius gamybinius santykius. *Taigi socialistinės visuomenės ūkio mechanizmas kaip ekonominė kategorija atspindi visumą ekonominių santykių, kurie sudaro sąmoningai naudojant visuomeninės gamybos organizavimo ir valdymo formas, metodus bei priemones, kuriomis derinami asocijuotų gamintojų interesai ir veiksmai, atsižvelgiant į socializmo ekonominių dėsnių reikalavimus.*

Daugelis tarybinių ekonomistų teisingai mano, kad ūkio mechanizmas apima ne vien ekonominę veiklą, kad jis taip pat aprėpia bazės ir antstato sąveikos santykius²⁸. Dėl šios sąveikos susiklosto tam tikra visuomeninių

²⁴ Дзарасов С. Производственные отношения и хозяйственный механизм.— Экономические науки, 1979, № 1, с. 31.

²⁵ Камаяев В. Важное направление совершенствования хозяйственного механизма.— Экономические науки, 1978, № 9, с. 49.

²⁶ Алахвердян Д. А. Финансово-кредитный механизм развитого социализма.— М., 1976, с. 12.

²⁷ Абалкин Л. Сочетание объективного и субъективного в процессе управления.— Вопросы экономики, 1975, № 10, с. 134.

²⁸ Tad, toliau tiriant mechanizmo esmę, būtų tikslinga išsiaiškinti jo vietą sistemoje „bazė—antstatas“.

santykių sfera, kuri ir sąlygoja ūkio mechanizmo susiformavimą. Šie santykiai susideda iš įvairių tiek bazės, tiek antstato pobūdžio sluoksnių²⁹. Vadinasi, ūkio mechanizmo turinio įvairovė išėina už gamybinių santykių ribų, nes taip pat apima visuomenės sąmoningai organizuotos ūkinės veiklos formas, metodus, priemones. Tokio pobūdžio veikla atspindi ekonominėje politikoje, planavime, gamybos organizavime, ekonominio skatinimo sistemoje, ūkinėje teisėtvarkoje ir pan.

Ūkio mechanizmas savo gnoseologinėmis šaknimis išauga iš gamybinių santykių sistemos, kuri lemia jo funkcionavimo pagrindą ir turinį. Kartu jis tam tikru mastu iškyla ir virš šių santykių. Taigi ūkio mechanizmas tartum aprėpia gamybinius santykius, kita vertus, tam tikru mastu iškyla virš jų sistemos. Gamybiniai santykiai per ūkininkavimo formas (o jos yra gamybinių santykių pasireiškimo formos) daro lemiamą įtaką ūkio mechanizmo formavimuisi ir tobulėjimui. Bet ūkio mechanizmas tam tikra prasme yra santykiškai savarankiškas, t. y. funkcionuoja nepriklausomai nuo gamybinių santykių sistemos (tiek, kiek jis išėina iš šios santykių sferos).

Ūkio mechanizmo turinys aprėpia ne visus antstato elementus arba juos apima tik iš dalies. Antai normatyvinis teisinis reguliavimas, moralinis skatinimas savo kilmę priklauso antstatui. Ūkio mechanizme jie atlieka svarbias funkcijas. Kalbėdami šiuo požiūriu apie ūkio mechanizmą, turime galvoje ne visą moralinio skatinimo, arba normatyvinio teisinio reguliavimo turinį, o analizuojame tik jų sąveiką su tam tikrais gamybinių santykių elementais bei jų vaidmenį ūkio mechanizmo sistemoje. Todėl ypač aktualu iširti, kokie antstato elementai ir kiek įeina į ūkio mechanizmą. Mat, jis apima plačią santykių sferą bazės ir antstato sąveikos ribose. Todėl šiame nedideliame straipsnyje iširti tokią plačią problemą neįmanoma.

Vystantis gamybinėms jėgoms ir socialistiniams gamybiniams santykiams, kylant gamybos suvisuomeninimo lygiui, keičiasi ir konkrečios ūkininkavimo, gamybos organizavimo formos bei metodai. Kartu kinta ir ūkio mechanizmas. Tačiau šio mechanizmo turinys ir prigimtis nesikeičia, — išreiškia socialistinius gamybinius santykius. Tai kelia dvejopą uždavinį politinei ekonomijai: pirma, atskleisti ūkio mechanizmą, adekvatų pirmajai komunistinės visuomenės fazei (socializmui); antra, parengti efektyvesnius ir veiksmingesnius ūkininkavimo metodus, atitinkančius konkrečių socialistinės ekonomikos išsivystymo etapą, pavyzdžiui, brandaus socializmo etapą.

Svarbus mokslinės analizės momentas — perėjimas nuo ūkio mechanizmo esmės prie jo struktūros tyrimo. Mat jo esmės koncepcija lemia išvadas ir apie struktūrinius elementus.

2. Ūkio mechanizmo struktūra

Ūkio mechanizmas yra sudėtinga ekonominė sistema. Todėl jos struktūra turi būti analizuojama, remiantis tam tikrais požymiais, kriterijais. Tarybinėje ekonominėje literatūroje dar nesuformuluoti vieningi kriterijai, kuriais remiantis būtų galima skirstyti ūkio mechanizmo sudedamuosius elementus. Dauguma autorių šio mechanizmo struktūrą tiria įvairių jo posistemų, blokų, funkcinių elementų, jų veikimo sferų ir pan. aspektais. Kadangi remiamasi daugybe kriterijų (požymių), ūkio mechanizmo struktūriniai elementai klasifikuojami nevienodai, t. y. skirtingai skirstomi į posistemius ir blokus. Tai, pirmiausia, priklauso nuo to, koks kriterijus pasirenkamas ūkio mechanizmui skaidyti į elementus.

²⁹ Зг. Абалкин Л. Сущность, структура и актуальные проблемы совершенствования хозяйственного механизма.— Экономические науки, 1978, № 8, с. 35.

Sąvokos „ūkių mechanizmas“ ir „liaudies ūkių (ekonomikos) valdymas“ yra glaudžiai susijusios. Tad pirmiausia skiriasi ekonomistų nuomonės jų subordinacijos klausimu. Pavyzdžiui, E. Kuprinovas mano, kad ūkių mechanizmas siurąja prasme yra tik socialistinės visuomenės socialinių ekonominių procesų valdymo sistemos dalis³⁰. Kai kurių kitų autorių nuomone, sąvokos „liaudies ūkių (ekonomikos) valdymo sistema“ ir „ūkių mechanizmas“ esančios tapačios³¹. Pastaruoju metu ekonominėje literatūroje vis plačiau ir intensyviau ryškėja tendencija laikyti ūkių mechanizmą išsamesne (platesne) sąvoka už ekonomikos valdymo sistemą.

L. Abalkino nuomone, ūkių mechanizmas yra savarankiška kategorija, žymiai platesnė negu valdymo sistema³². Jis pabrėžia, kad specializavimas, kooperavimas ir kitos gamybos organizavimo formos tam tikru aspektu yra valdymo objektas. Tačiau jos galinčios būti ir valdymo priemonės bei metodai, kuriais socialistinė visuomenė sąmoningai valdo gamybos efektyvumo didinimo procesus. Ši savybė būdinga ir daugeliui kitų ekonominių kategorijų (kainai, kreditui, finansams). Jos kartu yra ir valdymo svertai, ir valdymo objektai.

Kai kurie ekonomistai pabrėžia, kad liaudies ūkių valdymas įeina į ūkių mechanizmą kaip elementas³³.

Libiausiai atitinka tikrovę koncepcija, kad ūkių mechanizmas yra platesnė ekonominė kategorija negu liaudies ūkių valdymas. Pagrįstai teigiama, kad liaudies ūkių valdymas įeina į ūkių mechanizmą. Neteisūs tie ekonomistai, kurie bando šias sąvokas sutapatinti. Juk tokiu atveju, kai visiškai sutapatinamos dvi sąvokos, viena iš jų tampa nereikalinga arba geriausiu atveju jos yra sinonimai. Taip suvokti ūkių mechanizmą ir liaudies ūkių valdymą negalima. Ekonomikos valdymas apima daugelį organizacinių ryšių, valdymo metodų ir pan., bet jis yra siauresnis už ūkių mechanizmą. Liaudies ūkių valdymas yra susijęs su planavimu, ūkiskaita, ekonominiu skatinimu ir kt. Tačiau liaudies ūkių valdymo esmė jų visiškai „neabsorbuoja“. Planavimas, ūkiskaita, ekonominis skatinimas turi ir savarankiškas savo funkcionavimo „orbitas“, pagaliau atlieka kai kurias savarankiškas funkcijas. Tačiau į ūkių mechanizmą jie visiškai įeina. Liaudies ūkių valdymas yra vienas iš svarbiausių ūkių mechanizmo elementų. Tačiau ekonomikos mokslas ištyrė dar ne visas liaudies ūkių valdymo ir ūkių mechanizmo priklausomybes, ne visus „jungiamuosius mazgus“ bei specifines savybes, t. y. dar neišaiškino, kas šioms sąvokoms bendra ir kuo jos skiriasi. Todėl svarbu toliau tirti šį klausimą, parodyti, ką reiškia ūkių mechanizmas kaip bendresnė sistema negu ūkių valdymas ir ką jis apima, be valdymo sistemos.

Tarybinėje ekonominėje literatūroje nevienodai traktuojami ūkių mechanizmo struktūriniai elementai. Kai kurie ekonomistai tokiais elementais laiko ekonominius svertus, aktyviai veikiančius gamybą įvairiais valdymo lygiais³⁴. Be abejo, ekonominiai svertai yra ūkių mechanizmo struktūrinis padalinys, tačiau tik vienas, apimantis atitinkamą jo elementų grupę.

³⁰ *Купринов Э.* Совершенствование хозяйственного механизма развитого социалистического общества.— *Экономические науки*, 1979, № 1, с. 36.

³¹ *Зг. Сигов И.* Хозяйственный механизм как управляющая подсистема народного хозяйства.— *Экономические науки*, 1977, № 5, с. 15; *Радецкий А.* Развитие демократического централизма и совершенствование хозяйственного механизма.— *Экономические науки*, 1979, № 4, с. 46.

³² *Абалкин Л.* Структура и актуальные проблемы совершенствования хозяйственного механизма.— *Экономические науки*, 1978, № 8, с. 37.

³³ *Зг. Бунчик П.* Хозяйственный механизм развитого социалистического общества.— *Экономические науки*, 1978, № 4, с. 37; *Солодкова С.* Механизм хозяйствования в аспекте системного подхода.— *Экономические науки*, 1978, № 10, с. 44; *Ташев А., Жолков А.* Хозяйственный механизм и условия его эффективного функционирования.— *Экономические науки*, 1979, № 2, с. 34; *Забелина М., Прокошкина Т., Емельянова Н.* По ходу дискуссий.— *Экономические науки*, 1979, № 7, с. 47.

³⁴ *Зг.* Совершенствование механизма хозяйствования в условиях развитого социализма.— *М.*, 1975, с. 7.

Daugelis autorių ūkio mechanizmo struktūrą supranta plačiau. Tačiau jų požiūris į konkrečius elementus skiriasi. Vieni mano, kad ūkio mechanizmo pagrindinės grandys yra „mokslinis planavimas ir valdymas; materialinis ir moralinis skatinimas; materialinė ir juridinė atsakomybė; mokslo bei technikos pažangos spartinimas ir mokslo pavertimas tiesiogine gamybos jėga“³⁵. Kiti teigia, kad socialistinės visuomenės ūkio mechanizmas apima organizacinę liaudies ūkio valdymo struktūrą (visuomeninės gamybos valdymo organus, jų subordinavimą, kadrus, valdymo materialinę techninę informacijos bazę); liaudies ūkio valdymo metodus (administracinius, direktyvinius, ekonominius ir socialinius psichologinius); pagaliau ekonominius ryšius (planinius, sutartinius, finansinius ir administracinius ūkinčius), susiklostančius tarp ūkinių grandžių planinio ekonomikos valdymo procese³⁶. V. Baranauskas teigia, kad ūkio mechanizmą sudaro šie elementai: gamybos, jos mokslinio techninio aptarnavimo ir valdymo organizavimo formos bei struktūra, planavimo formos ir metodai, ekonominių ryšių formos, ekonominio skatinimo formos ir metodai, teisinio reguliavimo ir socialinio bei psichologinio poveikio gamybai formos ir metodai³⁷. Dar išsamiau ūkio mechanizmo struktūrą apibūdina L. Abalkinas. Anot jo, tą mechanizmą sudaro šie elementai: visuomeninės gamybos organizavimo formos (koncentravimas, specializavimas, kombinavimas, kooperavimas); ekonomikos valdymo struktūra ir metodai (ūkio valdymo organų struktūra, planavimo sistema, ekonominiai ir administraciniai poveikio gamybai metodai, gamybos vystymo efektyvumo kriterijai); ekonominių ryšių liaudies ūkyje formos (gamybos priemonių ir vartojimo reikmenų cirkuliacija, finansiniai ir kreditiniai ryšiai bei santykiai, ūkiniai ryšiai tarp gamybinių įmonių, susivienijimų ir teritorinių kompleksų); poveikio gamybai akstinai ir svertai (kaina, pelnas, darbo užmokestis, skatinimo fondai ir kt.), pagrįsti ekonominių interesų sistema; gamybos reguliavimo teisinės formos ir metodai; socialiniai psichologiniai poveikio gamybai veiksniai³⁸. L. Abalkino nusakyta ūkio mechanizmo struktūra labiausiai atitinka tikrovę. Siame straipsnyje trumpai aptarsime tik tuos ūkio mechanizmo elementus, kuriuos galima skirti, remiantis funkciniais kriterijumi.

Aukščiau pateiktas tarybinių ekonomistų nuomonės apie ūkio mechanizmo struktūrą rodo, kad daugelis jų ekonomikos valdymą, jo metodus, struktūrą ir pan. laiko tam tikru šio mechanizmo elementu. Ši nuomonė ypač ryškiai atsispindi L. Kaniščenkos ir T. Kavalčiuko straipsnyje³⁹. Jų nuomone, ekonomikos valdymas — tai svarbiausias socialistinės visuomenės ūkio mechanizmo elementas, vieningas visos ūkinės sistemos centras.

Ekonomikos valdymas — plati ir talpi sąvoka, apimanti įvairias poveikio visuomenei gamybai funkcijas ir kryptis. Socialistinės ekonomikos valdymas — tikslinga visuomenės (valstybės) veikla, pagrįsta ekonominių dėsnių pažinimu ir jų naudojimu, siekiant užtikrinti nenutrūkstamą re-produkcijos procesą ir jos elementų sąveiką, tenkinti nuolat didėjančius liaudies materialinius ir kultūrinius poreikius.

Socialistinės ekonomikos valdymo sistema susideda iš tam tikrų elementų, arba posistemų, kurie atlieka tam tikras funkcijas ir kuriems būdingas santykinis savarankiškumas. Ekonominio valdymo sistemą sudaro planavimas (taip pat prognozavimas), ekonominis skatinimas, ekonomikos organizacinė struktūra ir vadovavimo planinių užduočių vykdymui

³⁵ Jančauskienė N. Išsivysčiusios socialistinės visuomenės ūkinis mechanizmas. — Liaudies ūkis, 1979, Nr. 2, p. 23.

³⁶ Зг. Вольнский Г. Хозрасчетное стимулирование в системе хозяйственного механизма. — Экономические науки, 1979, № 2, с. 37.

³⁷ Baranauskas V. Ūkio mechanizmo tobulinimo programos realizavimo kryptys. — Liaudies ūkis, 1980, Nr. 2, p. 10.

³⁸ Абалкин Л. И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества. — М., 1973, с. 34—35.

³⁹ Канищенко Л., Кавальчук Т. Некоторые особенности механизма социалистического хозяйствования. — Экономические науки, 1975, № 7, с. 37.

sistema⁴⁰. Ekonomikos valdymo santykiai — tai objektyvūs ekonominiai santykiai, susiklostantys tarp žmonių, planuojant, skatinant, organizuojant, kontroliuojant ekonominius procesus bei jiems vadovaujant. Socializmo sąlygomis šie santykiai susieja ekonomiką į vieningą ūkio organizaciją, ekonominę sistemą, o ekonomikos valdymas įgauna tikslingą valstybinį pobūdį, įforminamą teisiniais aktais ir administraciniais potvarkiais. Per valdymą įgyvendinama TSKP ekonominė politika, atspindinti esminius socialistinės visuomenės interesus, jos aukščiausiąją tikslą.

Socialistinės visuomenės ūkio mechanizme ypatingą vaidmenį atlieka *ekonominųjų ir socialinių procesų planavimas*. Šis ūkio mechanizmo elementas sąlygoja sparčius socialistinės gamybos raidos tempus, nuolatinį liaudies gerovės kilimą, pagaliau mūsų ekonomikos vystymosi pranašumus palyginti su kapitalistinės ekonomikos funkcionavimu. Planavimo reikšmę nulemia tai, kad visi ūkio mechanizmo elementai („agregatai“, „mazgai“) veikia planingai. Planavimas užtikrina vidinę visų ūkio mechanizmo elementų vienybę. Jis yra visus elementus jungiantis grandis, organizuojanti jėga kitų ūkio mechanizmo sudedamųjų dalių atžvilgiu. Planinės veiklos dėka nustatomi ir konkretinami ekonomikos vystymo tikslai, numatomos priemonės jiems pasiekti. Taigi visiškai pagrįstai TSKP XXV suvažiavime, analizuojant ūkio mechanizmo grandžių gerinimą, buvo pabrėžta, jog reikia rimtai tobulinti planavimą, „pasiekti, kad jis atitiktų naują mūsų ūkio mastą ir pobūdį, naujus laiko reikalavimus“⁴¹. Būtinumas didinti planavimo — centrinės liaudies ūkio valdymo grandies — vaidmenį pabrėžiamas ir TSKP XXVI suvažiavimo patvirtintose Pagrindinėse TSRS ekonominio ir socialinio vystymo kryptyse 1981—1985 metams ir laikotarpiui iki 1990 metų.

Savarankišku struktūriniu ūkio mechanizmo elementu reikėtų laikyti ir *ūkiskaitą*. Mat pastaruosiu metu šis socialistinio ūkininkavimo metodas vaidina vis svarbesnį vaidmenį mūsų šalies ekonomikoje. Įgyvendinant naujas ūkininkavimo tobulinimo priemones, daug dėmesio skiriama tolesniam ūkiskaitinių santykių plėtojimui. Kol kas ūkiskaita apima daugiausia žemesniuosius ir vidutinius šakinio valdymo lygius. Ateityje šis ūkio mechanizmo elementas turės funkcionuoti taip pat šakos ir visos ekonomikos mastu. Ūkiskaita yra glaudžiai susijusi su planavimu ir ekonominiu skatinimu, sudarančiais ūkio mechanizmo posistemius. Jos veiksmingumą lemia planavimo ir ekonominio skatinimo organizavimo lygis, jų metodų bei rodiklių, ekonominių normatyvų atitikimas realias ūkininkavimo sąlygas. Ūkiskaita savo ruožtu sudaro palankias prielaidas gamybiniam kolektyvams bei darbuotojams aktyviai dalyvauti planavimo darbe, jų materialiniam bei moraliniam suinteresuotumui gamybos rezultatais pasireikšti. Pagaliau ūkiskaita lemia atitinkamas ekonomines prielaidas tam tikrai ekonominio skatinimo sistemai susiformuoti. Jos organizavimas yra savotiškas ekonominio skatinimo metodų bei formų funkcionavimo pamatas. Kita vertus, ūkiskaitos veiksmingumas priklauso nuo ekonominio skatinimo sistemos efektyvumo, nes viena iš jos funkcijų yra ekonominis gamybinių kolektyvų skatinimas ir materialinis atskirų darbuotojų skatinimas.

Taigi dar vienas svarbus ūkio mechanizmo elementas, arba posistemis, yra *ekonominio skatinimo sistema*. Ekonominėmis paskatomis visuomenė daro aktyvų poveikį gamintojų kolektyvams ir asmeniniams ekonominiams interesams, skatina juos siekti tokių rezultatų, kurie labiausiai atitinka visos liaudies ekonominius interesus. Socialistinė visuomenė ekonominėmis paskatomis suinteresuoja gamybinius kolektyvus ir jų narius didinti gamybos efektyvumą. Tačiau ekonominio skatinimo vaidmens negalima pervertinti. Ekonominis skatinimas ūkio mechanizme atlieka pagalbinių vaid-

⁴⁰ Румянцев А. О совершенствовании экономического механизма управления производством. — Вопросы экономики, 1975, № 11, с. 3—4.

⁴¹ TSKP XXV suvažiavimo medžiaga. — V., 1976, p. 54.

menį. Jis paklūsta tiems uždaviniams, kurie keliami valstybiniuose ekonominio ir socialinio vystymo planuose. Pagaliau ir patys ekonominio skatinimo svertai planuojami.

Apibūdinieji ūkio mechanizmo elementai susideda iš tam tikrų dalių, pasakytume „detalių“. Pavyzdžiui, svarbios planavimo „detalės“ yra planiniai rodikliai, ekonominiai normatyvai.

Ūkio mechanizmo elementai yra vieni su kitais susiję ir sudaro vieningą visumą. Ją galima būtų analizuoti ir gamybos valdymo lygių aspektu. Pavyzdžiui, gali būti skiriami šalies bendraekonominis ūkio mechanizmas, respublikos, ekonominio rajono ūkio mechanizmas, liaudies ūkio šakos ūkio mechanizmas, susivienijimo, gamybinės įmonės ūkio mechanizmas.

Visi struktūriniai ūkio mechanizmo elementai yra tiesiogiai susiję tiek su socializmo ekonominiais dėsniais, jų veikimo ir socialistinės valstybės ekonomine politika, su valstybės ekonominėmis funkcijomis. Į tai atsižvelgdami, valstybės organai ruošia gamybos organizavimo formas, numato valdymo struktūrą ir metodus, ekonominių svertų ir paskatų sistemą, teisinį ūkinės veiklos reguliavimą ir kt. Socialistinė visuomenė stengiasi ne tik užtikrinti reikiamą ūkio mechanizmo elementų santykį bei sąveiką, bet ir tobulinti tuos elementus.

Politekonomų uždavinys yra ne tik tirti ūkio mechanizmo teorines metodologines problemas, bet ir pateikti konkrečių rekomendacijų, kaip ir kokių mastu tos problemos turi atsispindėti socializmo politinės ekonomijos kurse. Kita vertus, priemonės, įgyvendinamos vykdant TSKP CK ir TSRS Ministrų Tarybos 1979 m. liepos 12 d. nutarimą dėl planavimo gerinimo ir ūkio mechanizmo poveikio stiprinimo, reikalauja, kad politinės ekonomijos dėstytojai keltų idėjinį teorinį ir metodinį paskaitų bei seminarų lygį. Toliau plėtojant socializmo politinės ekonomijos kurso struktūrą ir tobulinant jos dėstymą, reikia į tą kursą įtraukti daugiau ūkio mechanizmo problemų. Tų problemų gvildenimas — ne vienkartinė, trumpalaikė kampanija, o svarbi grandis, siejanti politinės ekonomijos dėstymą su aktualiais ir svarbiais TSKP ekonominės politikos klausimais.

Socializmo politinės ekonomijos kurse ūkio mechanizmas turėtų būti analizuojamas (plačiau negu dabar), sakysime, šiais aspektais: 1) kaip ekonominė kategorija (jo sąveika su socialistiniais gamybiniais santykiais, ekonominiais dėsniais bei kitomis politinės ekonomijos kategorijomis), 2) kaip subordinuota ūkininkavimo metodu ir formų, ekonominių svertų, ūkinių ryšių sistema, atsižvelgiant į jos sąveiką su antstato santykiais, 3) įvairių ūkio mechanizmo elementų tobulinimo kryptys. Tad politiekonomams, gerai apmąčius, reikės nustatyti šių ūkio mechanizmo problemų analizės vietą jau susiklosčiusioje socializmo politinės ekonomijos kurso struktūroje.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Tarpfakultetinė politinės ekonomijos
katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta 1980 m.
rugsėjo mėn.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ХОЗЯЙСТВЕННОГО МЕХАНИЗМА

В. КИНДУРИС

Резюме

В статье исходя из основных положений марксистско-ленинской теории, а также советской экономической науки дается характеристика сущности и структуры хозяйственного механизма в условиях социализма.

Мы не согласны с мнением тех экономистов, которые рассматривают хозяйственный механизм в двух аспектах: во-первых, в качестве существующего объективно, независимо от нашего сознания; во-вторых, в виде механизма управления, созданного социалистическим обществом в меру познания и формулирования этой категории.

На наш взгляд, существует единый хозяйственный механизм, который имеет объективную и субъективную стороны. Такой подход логически вытекает из общих методологических принципов анализа любой экономической категории. Объективный характер хозяйственного механизма определяется объективностью самих производственных отношений с присущими им экономическими законами. Субъективная сторона хозяйственного механизма состоит в том, что общество формирует и совершенствует этот механизм сознательно на объективно имеющейся основе.

Основу хозяйственного механизма составляет организационно-экономический аспект производственных отношений. Вместе с тем хозяйственный механизм содержит в себе наряду с базисными отношениями также элементы надстроечных отношений и производительных сил. В статье дается определение хозяйственного механизма как категории политической экономии социализма.

В статье подчеркивается, что не следовало бы соглашаться с теми авторами, которые отождествляют понятия «хозяйственный механизм» и «управление народным хозяйством». Управление, на наш взгляд, является одним из структурных элементов хозяйственного механизма. И понятие «хозяйственный механизм» более широкое, чем понятие «управление народным хозяйством».

В советской экономической литературе существуют разные мнения по вопросу о выделении признаков анализа хозяйственного механизма, дается разная классификация его составных звеньев. Это зависит от того, какой принцип, критерий положен в основу структурного членения этого механизма. При функциональном подходе, по нашему мнению, следует выделить следующие элементы (подсистемы) хозяйственного механизма: управление, планирование, хозяйственный расчет, экономическое стимулирование.

Теоретическая разработка вышеназванных проблем является основой практического совершенствования методов социалистического хозяйствования, значение которого все больше возрастает на современном этапе.